

We kunnen niet om uitvoerbaarheid heen

Ingrid Leijten¹

Bespreking van het preadvies voor de NJV-jaarvergadering 2026 van mr. C.G. van der Staaij, 'Verstrikt in complexiteit: diagnose en doorkijk - Reflectie op preadviezen over de uitvoerbaarheid van wet- en regelgeving', in: *De uitvoerbaarheid van wet- en regelgeving onder druk, Preadviezen (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, 155e jaargang)*, Deventer: Wolters Kluwer 2026, p. 231-267.

1. Inleiding

Het preadvies dat Kees van der Staaij voor de Nederlandse Juristenvereniging schreef, is overkoepelend van aard. Dat wil zeggen dat hij daarin de drie preadviezen door Tjepkema & Kuipers, Doorenbos en Houweling samenneemt, rode draden weergeeft en zich de vraag stelt of de inzichten vanuit de verschillende casussen breder getrokken kunnen worden. Dit leidt tot een mooi preadvies met als centrale boodschap dat de uitvoerbaarheid van wet- en regelgeving steeds serieus genomen moet worden. Niet zozeer door het optuigen van nieuwe instrumenten, wel door 'minder vrijblijvend' om te gaan 'met bestaande waarborgen voor de uitvoerbaarheid van nieuwe wet- en regelgeving en met bestendige en bestuurlijke keuzes voor themagerichte vereenvoudigingen van bestaande regels'.² Uitvoerbaarheid is niet optioneel, maar moet een 'zwaarwegende, begrenzendende norm zijn in het wetgevingsproces'.³

Meer dan een preadvies met wijze adviezen, vormt de bijdrage van Van der Staaij ook een analyse van het probleem: hoe komt het dat de uitvoerbaarheid van wet- en regelgeving onder druk is komen te staan, en hoe erg is het eigenlijk? Ik kan u alvast verklappen: het valt niet

Het valt niet mee, niet in de laatste plaats omdat problemen met uitvoerbaarheid uiteindelijk schadelijk zijn voor (het vertrouwen in) de rechtsstaat

mee, niet in de laatste plaats omdat problemen met uitvoerbaarheid uiteindelijk schadelijk zijn voor (het vertrouwen in) de rechtsstaat. Als problemen in de uitvoerbaarheid mensen raken maar de toegang tot de rechter en daarmee de rechtsbescherming beperkt is. Maar ook afgezien daarvan is uitvoerbaarheid niet slechts een praktisch probleem, dat door 'goede ambachtelijkheid' opgelost moet worden:

'Het is ook een ethische kwestie. Het recht wil bijdragen aan het vreedzaam samenleven met verschil. Samenleven met verschillende overtuigingen en uiteenlopende belangen is op zich al ingewikkeld. Als het recht die complexiteit vergroot in plaats van reduceert, als het recht een systeemwereld schept die niet aansluit bij de leefwereld van mensen, als het recht verstikt in plaats van adempunt ruimte schept, als de uitvoering robotiseert in plaats van oog heeft voor de menselijke maat, dan is dat alles niet zomaar alleen vervelend, maar dan is dat een gevaarlijke aantasting van de fundamenten van onze rechtsorde'.⁴

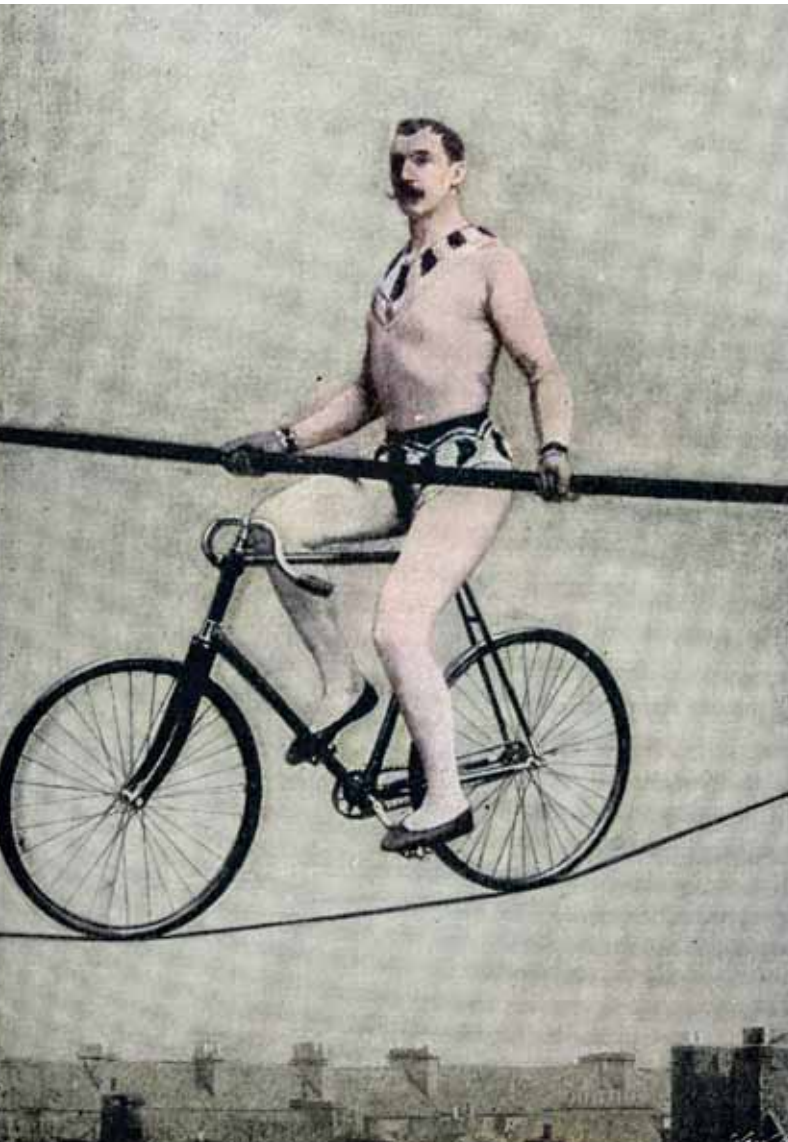
In het vervolg van deze korte bespreking vat ik om te beginnen de verschillende onderdelen van het preadvies samen. Daarna sta ik nog even stil bij de rol van uitvoerbaarheid in de rechtsstaat, en bij wie en wat nu welke verwachtingen schept. Mijn conclusie sluit aan bij die van Van der Staaij: om uitvoerbaarheid kunnen we simpelweg niet heen.

Auteur

1. Prof. dr. A.E.M. Leijten is hoogleraar Nederlands en Europees constitutioneel recht aan Tilburg University en redacteur van dit tijdschrift.

Noten

2. Van der Staaij 2026, p. 273.
3. Van der Staaij 2026, p. 273.
4. Van der Staaij 2026, p. 249.

De wandelacrobaat © ilbusca/Getty images

2. Waarom, hoe erg, is er hoop?

Zoals hierboven al opgemerkt, biedt dit overkoepelende preadvies ook inzicht in het *waarom* van de druk op de uitvoering. 'Op papier is het goed voor elkaar', aldus de preadviseur, onder meer verwijzend naar het coalitieakkoord van D66, VVD en CDA. Onder het kopje 'Eenvoudig, uitvoerbaar en voorspelbaar' lezen we daarin dat de uitvoering 'vaak het gezicht van de overheid' is. 'Uitvoerders, medeoverheden en ondersteunende diensten worden vanaf het begin betrokken bij beleid, zodat regels aansluiten

Zo kan het haast niet misgaan, zou je denken. Dat dat toch gebeurt, heeft volgens Van der Staaij alles te maken met het 'doenvermogen' van de overheid zelf

op de praktijk en doenvermogen centraal staat.⁵ Dit is niet slechts een politieke doelstelling, maar ook 'uitstekend geland in regels, richtlijnen en hulpmiddelen'.⁶ De preadviseur verwijst naar de Aanwijzingen voor de regelgeving, het Beleidskompas, uitvoeringstoetsen, consultatie en het Adviescollege toetsing regeldruk (ATR). Maar ook naar de Afdeling advisering van de Raad van State die in zijn beoordelingskader stilstaat bij uitvoerbaarheid en gevolgen voor de rechtspraak, iets wat vervolgens niet zelden terugkomt in debatten tussen de regering en de Tweede Kamer. En dan is er nog de Eerste Kamer, die zich ook uitdrukkelijk voorneemt wetsvoorstellen te toetsen op uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid, zoals nader uitgewerkt in de Aandachtspunten voor de wetgevingskwaliteit.

Zo kan het haast niet misgaan, zou je denken. Dat dat toch gebeurt, heeft volgens Van der Staaij alles te maken met het 'doenvermogen' van de overheid zelf.

'Dat betekent dat de mooie teksten uit het beleidskompas of uit een regeerakkoord niet automatisch hun weg vinden in de praktijk van alledag.'⁷

Debet daaraan is dan weer de groeiende complexiteit van wet- en regelgeving, die ook in de verschillende Staten van de Uitvoering als zodanig wordt benoemd. Maar ook die (verleiding tot) complexiteit komt ergens vandaan. Van der Staaij bespreekt achtereenvolgens de bestuurlijke werkelijkheid en rechtsbeginselen, maatschappelijke en politieke wensen en verwachtingen en onvoldoende inzicht in de complexiteit van de uitvoering.

Dat laatste punt is vooral praktisch van aard: in het wetgevingsproces wordt iets als 'gewoon' een kwestie van uitvoering gezien, maar in de praktijk blijkt het veel ingewikkelder te zijn. Daarvoor zijn goede mensen nodig – als die er niet zijn en er fouten worden gemaakt, is voor het herstel daarvan ook weer veel menskracht nodig. Uitvoeringscomplexiteit is in dit opzicht niet slechts het gevolg van *regel*complexiteit, maar heeft ook alles te maken met de organisatie en inrichting van de uitvoering.

Over het herstel van fouten gesproken, onder het kopje 'maatschappelijke en politieke wensen en verwachtingen' gaat het preadvies onder meer in op de risico-regelreflex en compensatiereflex. In 'lastige tijden' waarin de burger daadkracht verlangt, staat uitvoerbaarheid niet zelden 'laag op het prioriteitenlijstje'.⁸ 'En lastige tijden zijn het voor de politiek steeds': er is nood aan compromisvorming tussen vaak meerdere partijen, die de eenduidigheid van de uitkomst niet steeds ten goede komt. Daarbij verwijst Van der Staaij naar amendementen die in een late fase van het wetgevingsproces worden ingediend en aangenomen zonder dat de uitvoeringsconsequenties ervan voldoende doordacht zijn. De novelle strafbaarstelling illegaal verblijf als onderdeel van de onlangs in de Eerste Kamer gesneuvelde asielnoodmaatregelenwet dient daarbij als sprekend voorbeeld. (Hoewel het dus niet de aan de Eerste Kamer (mede) toevertrouwde uitvoerbaarheid was die voor dat sneuvelen zorgde, en ook dit weer laat zien dat politieke spelletjes die naar de achtergrond doen verdwijnen.)

Tot slot hangt complexiteit ook samen met de bestuurlijke werkelijkheid en rechtsbeginselen. Het is ook gewoon complex, zou je kunnen zeggen, als een veelheid

Rechtsbeginselen, hoezeer die volgens Van der Staaij ook ‘de kenbaarheid, de voorspelbaarheid en de proportionaliteit van wettelijke plichten ten goede’ komen, kunnen zorgen voor complexiteit

aan bestuurlijke en maatschappelijke partijen betrokken is bij het oplossen van een probleem, en onduidelijk is wie de regie heeft (of moet hebben). Dit leidt niet zelden tot de roep om meer regels, en tot meer toezicht. Maar ook rechtsbeginselen, zoals rechtszekerheid en rechtsgelijkheid, hoezeer die volgens Van der Staaij ook ‘de kenbaarheid, de voorspelbaarheid en de proportionaliteit van wettelijke plichten ten goede’ komen, kunnen zorgen voor complexiteit, als zij bijvoorbeeld leiden tot ‘verfijningen en uitzonderingen, of ingewikkeld overgangsrecht’.⁹

De druk op de uitvoering vormt een ernstig probleem, is vervolgens het antwoord van de preadviseur op de vraag *hoe erg* het nu allemaal is. Naast de in de inleiding al aangehaalde schade die dit (het vertrouwen in) de rechtsstaat kan toebrengen, wordt in dit kader stilgestaan bij zowel de druk op burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties, als bij de problemen die de uitvoering zelf hiervan ondervindt. Bij dat eerste vormt het toeslagenschandaal een welbekende illustratie; waar de focus ligt op fraudebestrijding en massa-uitvoering, kan een beperkte administratieve fout (veel te) vergaande consequenties hebben. Zoals de Staatscommissie rechtsstaat in haar rapport opmerkte:

[D]oor de ingewikkeldheid van beleid, regels en uitvoering durven sommige burgers een regeling niet (meer) te gebruiken.¹⁰

Maar ook de effecten op de uitvoering en de mensen die daar werken, baren zorgen. Van der Staaij spreekt van het ‘zuur voor de uitvoering’ door een ‘werkelijkheid van een toenemende uitvoeringsdruk door stapeling van regelgeving en grote complexiteit’.¹¹ Zo is de roep om maatwerk en hardheidsclausules begrijpelijk, maar kan de uitvoering daar ook in verstrikt raken, waardoor voor vernieuwing bijvoorbeeld geen tijd meer blijft.

Het derde en laatste deel van het preadvies wil perspectief bieden: wat helpt niet, en wat helpt vooral ook wel? Na zijn inzichtelijke analyse van het probleem, maakt Van der Staaij zich er hierbij niet gemakkelijk vanaf, en besteedt wel zestien pagina’s aan de beantwoording van deze vraag. Daaraan kan en wil ik hier geen recht doen; de lezer moet er vooral het preadvies op naslaan. Maar ik geef wel de grote lijnen weer. Of sporen, zoals ze in het preadvies worden genoemd. Daarbij moet steeds worden onderkend dat we nu eenmaal tegenstrijdige verlangens hebben waar het regelgeving betreft, en wondermiddelen dus ook niet bestaan.

Het eerste spoor betreft de versterking of ook wel de emancipatie van de uitvoering – die kan onder meer bewerkstelligd worden door beter contact tussen uitvoerende organisaties en het parlement. Het ‘serieus nemen’

van de uitvoering verlangt dat wordt volgehouden wat in gang is gezet. Gedacht kan worden aan de verschillende beschikbare doenvermogen- of uitvoeringstoetsen (zoals de Uitvoerbaarheidstoets decentrale overheden (UDO).

Als die inbreng er dan ook toe leidt dat moeilijk uitvoerbare plannen van tafel gaan en meer ruimte voor praktische wijsheid voor professionals in de uitvoering wordt geschapen, dan zetten we werkelijk stappen vooruit.¹²

Het tweede spoor gaat over vereenvoudiging van regels. Ook dit is een kwestie van ‘makkelijker gezegd dan gedaan’. Bij het maken van regelgeving kan bewuster worden nagedacht over alternatieven, maar kansen liggen juist ook bij het vereenvoudigen van bestaande regels. Van der Staaij pleit voor langzame stappen in plaats van grote snelle veranderingen. Immers:

‘Kleine, haalbare stappen en goede gewoontevorming zijn van grote betekenis voor het opbouwen van duurzame gedragsveranderingen’.¹³

Daarbij moet wel groot worden gedacht, en goed onderzoek worden gedaan. Cruciaal is uiteindelijk dat vereenvoudiging ‘een serieuze politieke en bestuurlijke prioriteit is’. Ook bij het plan om jaarlijks met een vereenvoudigingswet te komen horen dergelijke bedenkingen.

Meer leren van elkaar, is het devies van het laatste spoor. Hiertoe dienen de verschillende casusstudies, maar ook ‘eerdere praktijkervaringen’ en ‘praktische wijsheid’. Daarbij is er ‘nog een wereld te winnen tussen de uiterste opties van het schrappen van regels en alles bij het oude laten’, oftewel kunnen gevolgen van ingewikkelde regels vaak ook worden gemitigeerd door bijvoorbeeld advies en begeleiding.¹⁴ Waar de bal in eerste instantie bij de wetgever ligt, komt ook toezichhouders en rechters een rol toe. Dat gezegd hebbende, acht Van der Staaij de rol van die laatste uiteindelijk wel beperkt.¹⁵

3. De rechtsstaat uitvoeren

Wat in mijn samenvatting hierboven niet expliciet naar voren kwam, is dat het preadvies steeds weer verwijst

5. Coalitieakkoord 2026-2030 tussen D66, VVD en CDA, *Aan de slag*, p. 5.

6. Van der Staaij 2026, p. 233.

7. Van der Staaij 2026, p. 234-235.

8. Van der Staaij 2026, p. 240.

9. Van der Staaij 2026, p. 237-238.

10. Rapport Staatscommissie rechtsstaat

‘De gebroken belofte van de rechtsstaat’, 2024, p. 49.

11. Van der Staaij 2026, p. 248.

12. Van der Staaij 2026, p. 256.

13. Van der Staaij 2026, p. 259.

14. Van der Staaij 2026, p. 265.

15. Van der Staaij 2026, p. 263, 266-267.

Het meest fundamentele punt dat het preadvies maakt, is dat de druk op de uitvoering leidt tot schade aan de rechtsstaat en het vertrouwen dat we daarin hebben

naar (verschillende passages uit) de preadviezen van Tjepkema & Kuipers, Doorenbos en Houweling. Daarmee – en ook überhaupt – slaagt het zeker in de opdracht die bijeen te brengen en er rode draden uit te halen. Meer algemeen vind ik het een slimme zet van de NJV om een overkoepelend preadvies als het hier besprokene ‘uit te zetten’. Dit zorgt ervoor dat de drie preadviezen met de verschillende casussen die noodzakelijkerwijs tot op zekere hoogte naar binnen gekeerd zijn, ook echt in een breder, gedeeld kader kunnen worden besproken. Daarbij is dan weer logisch dat het overkoepelende preadvies een zekere mate van abstractie kent. Of zoals Van der Staaij het zegt met een knipoog naar het thema regelcomplexiteit:

‘Ik zal pogen het op mijn beurt niet te complex te maken, en daarom de verleiding weerstaan om zo volledig mogelijk te zijn.’¹⁶

Ik neem dit niet als aanleiding om vermeende lacunes te identificeren en op te vullen. Integendeel, in deze korte bespreking volgt eerder nog iets van een meta-bespiegeling op wat al een meta-preadvies zou kunnen heten. Los van concrete problemen voor de burger en de uitvoering, is misschien wel het meest fundamentele punt dat het preadvies maakt, dat de druk op de uitvoering leidt tot schade aan de rechtsstaat en het vertrouwen dat we daarin hebben. Ik betrap mezelf er regelmatig op dat wanneer ik een lezing of een cursus geef over de rechtsstaat, ik de nadruk leg op de ‘democratische’ kant daarvan: de mogelijkheid om als burger (indirect) bij te dragen aan de manier waarop we met recht en regels de rechtsstaat en dus ons samenleven vormgeven. De rechtsstaat is immers meer dan de rechter en dat dichtgetimmerde recht, maar van ons allemaal! Maar dat ‘legaliteit’ en het democratische ideaal dat daarachter schuilgaat ook een keerzijde hebben, wordt wel duidelijk zodra we inzoomen op uitvoerbaarheid en de aanzienlijke uitdagingen die daarbij komen kijken. Er kan ook een te veel aan regels zijn, en met de wens alles ‘goed’ te willen regelen, met oog voor de burger bovendien, kunnen we ook dit *an sich* ‘rechtsstatelijke’ doel voorbijschieten. Onderdeel zijn van een democratisch-rechtsstatelijke rechtsorde mag dan een inherente waarde hebben, als dit echter resulteert in complexe wetten en regels die uiteindelijk niet of moeilijk uitvoerbaar zijn, verliest dit ideaal niettemin aan aantrekkelijkheid.

Heeft ons begrip van de rechtsstaat, met zijn centrale beginselen legaliteit, machtscheiding, grondrechten en de onafhankelijke rechter, misschien dan ook behoefte

aan een explicietere rol voor uitvoerbaarheid? Enerzijds zit die eis verstopt in ‘legaliteit’, althans wanneer we daaronder verstaan dat voor het maken van wetgeving het volgen van een bepaalde procedure noodzakelijk is, en die procedure ook een toets (of meerdere toetsen) op uitvoerbaarheid omvat. Anderzijds kunnen we uitvoerbaarheid koppelen aan de machtscheiding, en bijvoorbeeld aan het pleidooi van Van der Staaij voor versterking (of emancipatie) van de uitvoering – ten opzichte, dus, van de andere machten.

Maar ook in de grondrechten, zou ik willen betogen, vinden we misschien wel een ‘uitvoerbaarheidseis’ terug. In het preadvies worden die rechten maar kort genoemd, en wel onder het kopje ‘Maatschappelijke en politieke wensen en verwachtingen’. De verwachtingen ten aanzien van de overheid zijn fors gegroeid, iets wat volgens het preadvies weerspiegeld wordt in de grondrechtencatalogus die naast klassieke vrijheidsrechten ook sociale grondrechten met ‘veelomvattende zorgplichten’ omvat.

‘Deze zorgplichten vormen een belangrijke normatieve en richtinggevende grondslag voor het overheidshandelen en dwingen niet tot onnodig complexe regelingen. De politieke keuzes en de vormgeving van beleid ter invulling van deze zorgplichten kunnen niettemin wel de nodige complexiteit opleveren.’¹⁷

Is het de schuld van (opneming van) sociale grondrechten dat de verwachtingen van de burger te hoog zijn en de regels te complex zijn geworden? Dat lijkt toch niet te zijn wat de auteur bedoelt, en ik denk ook niet dat het klopt. Het is waar dat de overheidstaken enorm zijn gegroeid, en ook niet los kunnen worden gezien van ‘de complexiteit van de context’, zoals Van der Staaij dat in navolging van Houweling noemt.¹⁸ Maar (sociale) grondrechten vormen eerder een weerslag van dat besef, en de wens deze taken in goede banen te leiden, dan dat ze die complexiteit opleggen of aansturen. Met enig cynisme kan worden gezegd dat de wetgever zich juist niet al te veel gelegen laat liggen aan de verschillende (sociale) grondrechtencriteria. Relevanter hier is echter dat deze rechten zich niet zozeer laten vertalen in resultaatverplichtingen, maar bijvoorbeeld in eisen van beschikbaarheid en toegankelijkheid.¹⁹ Dit verlangt iets van een uitvoering die *werkt*, en datzelfde geldt voor Europese rechtspraak over sociale rechten die niet zozeer kijkt naar *wat* een overheid biedt, maar *hoe* zij dat doet.²⁰

En toch, ook al kunnen we het belang van uitvoerbaarheid met een beetje goede wil koppelen aan ‘rechtsstatelijkheid’, de vraag blijft niettemin of ons liberale rechtsstaatsbegrip en de beginselen die daar de kern van uitmaken, wel helemaal recht doen aan de omvangrijke, sociale rechtsstaat die de huidige tijd kenmerkt, en de uitdagingen die daarmee gepaard gaan.

Volgens socioloog Hartmut Rosa, in zijn nieuwste boek getiteld *Situation und Konstellation*,²¹ ontbreekt het ons tegenwoordig maar al te vaak aan handelingsruimte. Niet alleen in de politiek, maar ook op ons werk of daarbuiten (Rosa geeft het voorbeeld van de voetbalwedstrijd die tegenwoordig zou worden beslist door de VAR) worden we steeds meer geconfronteerd met ‘constellaties’ waar we

als het ware ‘tegenover’ staan, in plaats van situaties waar we zelf aan deelnemen, en waarin we beslissingen kunnen nemen en ons zo ‘levendig’ kunnen voelen. Ik moest eraan denken bij het lezen van het preadvies, omdat ook een veelheid aan complexe regels met uitzonderingen en hardheidsclausules de uitvoering daar eerder ‘tegenoverstelt’ dan in staat stelt op basis ervan zelfstandig te handelen. De paradox is, zoals Van der Staaij ook lijkt te willen zeggen, dat we (ook) met een streven naar maatwerk, uiteindelijk een dermate complex construct aan regelgeving optuigen, dat voor goede, menswaardige oplossingen

Geld naar de uitvoering, meer overleg, maar als het gaat om het bestendigen van de rechtsstaat zou dit ook moeten omvatten: een eerlijk verhaal naar de burger toe

niet altijd ruimte (of tijd, of menskracht) laat.

Tegelijkertijd wordt de ‘constellatie rechtsstaat’ door politieke actoren niet zelden aangegrepen om aan de burger te communiceren dat men ‘met de rug tegen de muur staat’ door alle ‘regeltjes uit Europa’ en stoelendansende rechters. Om écht te kunnen leveren, is dan de boodschap, moet de rechtsstaat misschien maar even wijken. Anderen beloven simpelweg plannen te verwezenlijken, waarvan ze (zouden moeten) weten dat die niet uitvoerbaar zijn – zolang dit de achterban het gevoel heeft gehoord te worden, lijkt uitvoerbaarheid van later orde (of zelfs irrelevant) te zijn. Dit brengt mij bij een laatste overpeinzing als het gaat om de ‘verwachtingen’ die weliswaar in het preadvies opdoemen, maar misschien niet expliciet genoeg in verband worden gebracht met de verantwoorde-

lijkheden die ermee samengaan. De preadviseur geeft meermaals aan dat het aanpakken van uitvoerbaarheidsproblemen en regelcomplexiteit politieke en bestuurlijke prioriteit verlangt. Geld naar de uitvoering, meer overleg, maar als het gaat om het bestendigen van de rechtsstaat zou dit ook moeten omvatten: een eerlijk verhaal naar de burger toe. Waar die om te tuin wordt geleid met mooie quotes en voorstellen die misschien even voor een piek in de peilingen zorgen, maar die uiteindelijk niet *werken*, zijn die prioriteiten in elk geval niet op orde.

4. Afsluiting

De wat saaie titel van deze bespreking (‘We kunnen niet om uitvoerbaarheid heen’) raakt wat mij betreft wel de kern. Niet linksom of rechtsom; uitvoerbaarheid is niet optioneel of iets dat kan worden afgewogen tegen andere belangen die in het politieke domein een rol spelen, zoals het belang van compromisvorming of de nieuwste peiling. Het mooie preadvies van Van der Staaij maakt dit niet alleen duidelijk, maar geeft ook een aantal minder en meer concrete handreikingen voor het centraal stellen van uitvoerbaarheid met behulp van praktische wijsheid, doorzettingsvermogen en geduld.

De spanning tussen politiek en de bijbehorende symboliek, en de achterkant van beleid, blijft niettemin bestaan. Bij alle mooie voornemens en suggesties moet, denk ik, dan ook steeds dit worden bedacht: die ‘achterkant’ zorgt misschien niet voor *head lines*, maar draagt er wel aan bij dat de burger duurzaam achter de rechtsstaat blijft staan. Met zijn analyse van de uitvoerbaarheidsproblematiek en de ‘sporen’ waarin oplossingen kunnen worden gezocht, en de link die daarbij wordt gelegd met (het vertrouwen in) de rechtsstaat, draagt het preadvies van Van der Staaij op belangrijke wijze aan dit besef bij. •

16. Van der Staaij 2026, p. 236.

17. Van der Staaij 2026, p. 238.

18. Van der Staaij 2026, p. 239.

19. Zie bijvoorbeeld het BAKT-kader van het College voor de Rechten van de Mens, dat aandacht vestigt op eisen van Beschikbaarheid, Aanvaardbaarheid, Kwaliteit en Toegankelijkheid.

20. Zie bijvoorbeeld de eisen die volgen uit art. 1 Protocol 1 EVRM (het eigendomsrecht), waar dat van toepassing is op sociale zekerheidsaanspraken.

21. Hartmut Rosa, *Situation und Konstellation. Vom Verschwinden des Spielraums*, Berlin: Suhrkamp 2026.